

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЕГАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ
ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ В ПЕРІОД
НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 - 1944 рр.)**
Пастушенко Дар'я, н.к.-Тітова О.Г.

Криворізький коледж економіки та управління ДВНЗ «Київський національний економічний
університет ім. В. Гетьмана»

Німецька окупація України принесла з собою величезні зміни в економічне, соціально-політичне і культурне життя місцевого населення. Одним з нових явищ в українському суспільстві за "нового порядку" стало створення українцями великої кількості місцевих і загальноукраїнських громадсько-політичних та іншого роду об'єднань та організацій.

Суспільно-активні громадяни почали створювати різноманітні організації, які прагнули сприяти відновленню або зміні культурно-освітнього, соціально-економічного, політичного та інших аспектів українського життя у відповідності з власними поглядами.

"Новий порядок", попри всю свою лють, за умов абсолютної лояльності до себе дозволяв створення місцевим жителям організацій (часто антагоністичних або ворогуючих між собою), які мали можливість діяти головно в галузі культури, освіти та соціальної допомоги. Створення цих організацій відбувалося двома шляхами: перший - стихійна ініціатива громадян, другий - цілеспрямована робота легальних і нелегальних громадських об'єднань для використання їх у своїй інтересах.

В одному випадку визначне місце посідали мельниківська і бандерівська фракції Організації Українських Націоналістів (ОУН), так звані "похідні групи" які рушили в 1941 р. з Галичини слідом за німецькими військами і мали завданням організацію українського самоврядування і національного життя по всій Східній Україні. Саме вони були організаторами і "кураторами" більшості створених тоді легальних організацій.

Оунівці прагнули використати такі організації для ширення самостійницьких ідей серед місцевих українців або відвертої пропаганди власної ідеології. Тому, як свідчать документи, питанню самоорганізації громадян приділялася особлива увага.

У квітні 1941 р., після II Великого Збору ОУН Бандери, були розроблені й надіслані в Україну інструкції про підготовку до війни, які були доведені провідним членам ОУН-Б в Україні. В них, зокрема, говорилося: "З самого початку - ще з кінцевих днів збройної боротьби починаючи, повести пропагандивну акцію за самоорганізацію громадянства в усіх ділянках громадського життя під кличем: "Сила Народу в організації!"

Цю акцію постійно ступенувати в напрямі: ні один українець - поза організованим життям; ніхто не ходить одинцем!

Давати ініціативу, а навіть самих пропагандистів висилати для початкових організаційних завдань у терен (заснування організацій, товариств). Дальше ведення організованих відтінків громадського життя передавати куди слід, а пропагандистів перекидати до інших робіт.

Форми організації, що їх треба в першу чергу пропагандивно підготувати, такі: організація молоді й спорт-військових установ, жіноцтва, служба праці й харитативні (націоналістична служба народів, Червоний Хрест), професійні, культурні, культурно-освітні організації учасників війни й революції та інші."¹

В цьому ж документі надаються більш конкретні вказівки про створення і керування роботою "Українського Червоного Хреста", "парамілітарної" молодіжної організації "Січ", ставить "Просвіти" тощо.²

Нагальна потреба створення вищеназваних організацій пояснювалася так: "Організованість - це зн. сила Силу засвідчить український народ перед чужинцем теж тоді, коли він виступатиме організований у різних формах".³

Втілення цих інструкцій в життя підтверджує повідомлення німецької служби безпеки про діяльність ОУН в Україні від 23 жовтня 1943 року: "Бандерівці ведуть спеціальну пропаганду серед жінок і молоді. Крім того, бандерівці намагаються розставити своїх людей в культурних, наукових та інших неполітичних організаціях з тим, щоби вести там роботу в націоналістичному дусі. З боку бандерівського руху особлива увага приділяється українському культурному об'єднанню "Просвіта". Останнім часом мельниківські групи також значно активізувалися".

Найбільш відомими і впливовими як у цілій Україні, так і в Дніпропетровській області були культурно-освітнє товариство "Просвіта" та Всеукраїнський Комітет допомоги.

Лідери ОУН розуміли, що вони не отримають для себе міцного підґрунтя на Східній Україні доти, доки міста будуть залишатися островами "іноземної" культури, а культурні і освітні заклади міст і сіл не стануть речниками незалежницьких ідей. Тому, за задумом націоналістів, головною установою, через яку ці ідеї мали поширюватися повинна була стати "Просвіта".

"Просвіта", дбаючи про національне об'єднання українського народу і прагнучи впливати на все громадсько-політичне життя, провадила свою роботу через різні секції та гуртки. Організація була розбита на такі секції: антибільшовицька пропаганда, шкільна, жіноча, юнацька, церковна, друку, агрономічна та ін.⁵

Статут товариства "Просвіта" своїм завданням проголошував піднесення національно-освітнього рівня своїх членів, організацію національно-побутових свят, вистав, розваг, концертів, лекцій. В основу діяльності нової "Просвіти" були покладені традиції дорево-

люційних просвітянських товариств, а його концепція зводилася до сприяння створенню незалежної української держави.

В організаційному плані всі члени товариства поділялися на повноправних (котрі досягли 18 років) і неповноправних (молодь з 14 до 18 років), які об'єднувалися в гурток "Юнак". Просвітяни поділялися також на активних, почесних та допомагаючих матеріальною підтримкою членів. До складу товариства могли бути записані тільки українці з 18 років, які мають двох поручителів -членів товариства

Провідну роль у діяльності "Просвіт" грали націоналісти. Більшість "Просвіт" по всій Україні знаходилися під контролем ОУН Мельника, але в Дніпропетровській області вони здебільшого були підпорядковані бандерівцям. Наприклад, по окупації Кривого Рога міську управу очолив Сергій Шерстюк, який водночас був окружним провідником ОУН-Б. Криворізька міська управа одразу віддала всі кінотеатри і клуби міста та його районів товариству "Просвіта".

Виходячи з цього, є природним те, що "Просвіти" були, найчастіше, осередками не лише культурного, а й суспільно-політичного життя. І по мірі того, як "Просвіти" все більше перетворювалися на філії обох оонівських фракцій, вони втягувалися у політику. Через це початкова німецька байдужість до товариства змінилася на роздратування. Врешті-решт діяльність товариства було в середині 1942 р. окупантами заборонено.

Проте й після заборони "Просвіта" не припинила своєї діяльності. Так, в жовтні 1942 р. німецьке поліцейське повідомлення свідчило: В Дніпропетровському окрузі поліції в ніч на 6.9.1942 арештовано 15 чоловік за таємну діяльність в забороненій організації "Просвіта". В більшості випадків по недільних вечорах на квартирі секретаря "Просвіти" Драйна влаштовувалися таємні зібрання. Організація "Просвіта" продовжує докладати зусиль до того, щоб вплинути на громадське життя в Україні. При цьому все більше кидається в очі та обставина, що "Просвіта" намагається усунути всі чужі впливи, в т.ч. і німецькі. При цьому всі прагнення спрямовані на здійснення завдання "створення незалежної України".

В архівних документах є згадки і про інші організації, що діяли в Дніпропетровській області. Зокрема в Кривому Розі за ініціативою члена ОУН-Б Я.Потічного створено молодіжне спортивне товариство "Січ", а в Дніпропетровську по вул. Леніна 5 діяв Український національний клуб на чолі з І.В.Соколом, який складався з 7 гуртків чисельністю 170 чол.

Тоді як "Просвіта", "Січ" та Український національний клуб задовольняли, в основному духовні потреби українців, матеріальними питаннями займалися інші організації.

По всій території Рейхкомісаріату України активно діяв Український Червоний Хрест (УЧХ), який головно займався полегшенням дуже важкого становища червоноармійців у німецьких таборах для військовополонених, УЧХ існував на кошти як від добровільних пожертвувань, так і на прибутки від влаштованих аукціонів, концертів, торгівлі.⁹ Та невдовзі, в липні 1942 р., УЧХ був розпущений німцями. Як і у випадку з "Просвітою", однією з причин розпуску було активне використання організації оунівцями. Так, Дж. Армстронг пише, що ОУН Мельника стала організатором Червоного Хреста в Дніпропетровську, що діяв як центр націоналістичних сил.

Радянський документ повідомляє, що насправді, прикриваючись "Червоним Хрестом", ОУН проводила агітацію серед військовополонених українців і населення, вербуючи кадри для ОУН.

УЧХ був реорганізований у Всеукраїнський Комітет Допомоги, а більшість персоналу УЧХ перейшло працювати до Комітету. В документах ця організація зустрічається під різними назвами: товариство "Допомога", "допомоговий комітет" та ін. В Дніпропетровську "Допомогу" очолив В.Лещенко. Завданням комітету було надання матеріальної допомоги сиротам, багатодітним сім'ям, військовополоненим, біженцям, інвалідам та всім громадянам, що постраждали від комуністичного терору. Членами організації могли бути всі повнолітні громадяни, за винятком євреїв. Місцеві допомогові комітети в основному були організовані як "добродшницькі відділи" при місцевих адміністраціях. Тому вони найбільше залежали в своїй діяльності від окупаційних властей. Так, аналітичний звіт ОУН в квітні 1943 р. подає характерний приклад такої залежності: "У криничанському Районі комітет Самодопомоги має наказ від с/г відділу інвалідам другої категорії і престарілим не давати ні пайка, ні грошей допомоги, примушують працювати. На відміну від інших організацій, допомоговий комітет проіснував до кінця німецької окупації України.

Таким чином, з нашого досліджу можна побачити, що більшість легальних громадських об'єднань Дніпропетровщини під час німецького панування були ініційовані різними політичними організаціями, які прагнули впливати через них на місцеве населення.

Найбільш активно й успішно в цьому напрямку діяли фракції ОУН під орудою А.Мельника та С.Бандери. Не маючи можливості провадити свою роботу легально, вони мусили знаходити шляхи для легальної праці, що окрім більш ефективної пропаганди своїх ідей, давала можливість посилити свій вплив та послабити ідеологічних опонентів, а також легалізувати своїх людей на місцях, що особливо важливо було для націоналістів.

Характерною особливістю існування громадських об'єднань було те, що місцеві осередки "Просвіт", наприклад, могли перебувати як під контролем ОУН-Б, так і під контролем ОУН-М. Те саме, хоч і меншій мірі, спостерігається в випадку з "допомоговими комітетами", якими могли управляти і бандерівці, і мельниківці, і "русофіли", і просто кон'юнктуристи. Часто ідеологічна орієнтація місцевого осередку залежала від уподобань його керівника.

Іншою особливістю було те, що жодне громадське об'єднання або його осередок, із зрозумілих причин не знаходилися під безпосереднім контролем комуністів. Такий контроль міг бути лише опосередкованим, в разі членства в цих об'єднаннях прихованих комуністів. В той самий час, коли діяльність пронаціоналістичних і проросійських організацій німцями, в той чи інший період дозволялася.

Найвпливовішою з легальних громадських утворень в період німецької окупації була ОУН Бандери. Її, в більшості, підпорядковувалися "Просвіти", допомогіві комітети, преса.

Однак, як стверджує Субтельний, "східні українці самоорганізовувалися й без стимулів з боку груп ОУН. Оскільки німецькі воєнні власті відносно людяно ставилися до населення у перші місяці окупації, багато українців спонтанно влаштовували самоврядування... Словом, у міру розвалу радянської влади відбувалося стихійне зростання громадської, культурної та господарської діяльності українців."⁹

І справді, організоване громадське життя в Україні можна чітко, поділити на два етапи. Перший етап - це влада військової адміністрації, яка прагнула здобути підтримку українського населення і не мала завданням встановлювати жорсткий окупаційний режим та виконувати масштабні каральні акції. В цей час і відбувається бум створення різноманітних громадських об'єднань українців місцевого і загальноукраїнського рівня. Навіть ОУН існує напів легально.

Але протягом осені становище радикально змінюється. По мірі віддалення фронту на схід, територію України опановує адміністрація Рейхскомісаріату Україна. Заснування Рейхс-комісаріату принесло з собою цілком новий дух. Воно взяло під суворий контроль багато аспектів українського життя, в яких вермахт залишав певну свободу дій місцевим жителям.

Характер адміністрації Е.Коха припускав, що українці були різновидом народодитини, який не міг досягнути рівня культури, гідного поваги. А ті, хто намагався робити це, були просто напівосвіченими емігрантськими агітаторами, з якими треба поводитися суворо, щоб прості-, але корисні "селяни" (тобто всі не агітатори) могли не відвертатися від виробництва для німців.

Тому розпочинаються масові репресії проти націоналістичних організацій, розпускається Червоний Хрест, забороняється "Просвіта", проходять арешти членів редколегій газет, бо саме "Просвіта" і періодичні видання були головними каналами легального розповсюдження націоналістичних ідей. Так, на початку 1942 р. гестапо розстрілює редактора криворізької газети "Дзвін" М.Понченка та ін.

Отже, якщо по відношенню до євреїв і циган німецька політика була цілком зрозумілою - геноцид, то по відношенню до інших націй вони завжди заявляли про підтримку національних елементів, створюючи підкреслено допоміжні органи на захоплених територіях. Однак, коли ці елементи випадково чи навмисне виходили за встановлені межі (розмови про державне відродження, автономну політичну чи громадську діяльність), реакція приходила негайно: заборона і покарання винуватців.

З другої половини 1943 р.-ситуація ще більше погіршується. Наближення Червоної Армії і зростання симпатії до неї місцевого населення викликає посилення окупаційного режиму, яке досягає свого апогею. Діяльність громадських об'єднань все більше обмежується, масовий вивіз української молоді до Німеччини та побоювання репресій з боку прийдешньої радянської влади веде до згорання діяльності вищеназваних організацій.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за кордоном під проводом С.Бандери: причинки до історії, спогад. Львів. Галицька Видавнича Спілка. 1977.-С.53.
2. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. К., Дніпро. 1966.-С. 199.
3. Коваль М.В. "Просвіта" в умовах нового порядку (1941-1944 рр.)//УЇЖ 1995. №2.-С38.
4. Хобот П., Куделя Д. И стал Днепрпетровск... столицей // Днепровская панорама. 1993. 23 сент.
5. Субтельний О. Україна. Історія К, Либідь. 1991.-С.402.